

Od privilegije posjedovanja do obveze dostupnosti : obvezni primjerak Gradske i sveučilišne knjižnice Osijek -1961. - 1996.

Katalenac, Dragutin

Source / Izvornik: **Knjižničarstvo : glasnik Društva bibliotekara Slavonije i Baranje, 1997, 1, 52 - 63**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:206:206382>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-05**

Repository / Repozitorij:

[RGIŠKO - Repository of the City and University
Library Osijek](#)

Dragutin Katalenac
Gradska i sveučilišna knjižnica Osijek

**OD PRIVILEGIJE POSJEDOVANJA DO OBVEZE DOSTUPNOSTI:
obvezni primjerak Gradske i sveučilišne knjižnice Osijek -1961. - 1996.**

*Narodi koji zanemare vlastitu povijest
biti će osuđeni na gubitak kulturne
samobitnosti i prepoznatljivosti.*

SAŽETAK:

Namjera je rada ukazati na primjeru obveznog primjerka (OP) Gradske i sveučilišne knjižnice Osijek na otvorena pitanja, probleme i poteškoće ovog iznimno značajnog dijela knjižnične djelatnosti kroz kritički prikaz njegovog nastanka i razvitka od vremena ustanovljavanja 1961.god. kao zakonske privilegije i obveze dane jednoj NARODNOJ knjižnici do današnjih dana, kao i prikaza sveobuhvatnog utjecaja OP na temeljne funkcije i zadatke vlastite knjižnice, koji je rezultirao njenim postepenim prerastanjem u najznačajniju OPCEZANSTVENU javnu knjižnicu istočne Hrvatske.

Razmatrajući probleme OP u sklopu jedne knjižnice općeznanstvenog karaktera dvojnih funkcija (narodne i sveučilišne) i uspostavljajući ih kao paradigmatički primjer svim (znanstvenim/ sveučilišnim) knjižnicama koje primaju OP u radu se ukazuje na neodrživost postojećeg zakonskog koncepta i nužnost njegove korjenite promjene sa željom prenošenja iskustava koja bi zakonodavcima trebala pomoći u pronalaženju primjerenih rješenja.

UVOD. NAKANA RADA.

Namjera je rada ukazati na primjeru obveznog primjerka (OP) Gradske i sveučilišne knjižnice Osijek na otvorena pitanja, probleme i poteškoće ovog iznimno značajnog dijela knjižnične djelatnosti kroz kritički prikaz njegovog nastanka i razvitka od vremena ustanovljavanja 1961.god. kao zakonske privilegije i obveze dane jednoj NARODNOJ knjižnici do današnjih dana, kao i prikaz sveobuhvatnog utjecaja OP na temeljne funkcije i zadatke vlastite knjižnice, koji je rezultirao njenim postepenim prerastanjem u najznačajniju OPCEZANSTVENU javnu knjižnicu istočne Hrvatske.

Razmatrajući probleme OP u sklopu jedne knjižnice općeznanstvenog karaktera dvojnih funkcija (narodne i sveučilišne) i uspostavljajući ih kao paradigmatički primjer svim (znanstvenim/ sveučilišnim) knjižnicama koje primaju OP u radu se ukazuje na neodrživost postojećeg zakonskog koncepta i nužnost njegove korjenite promjene sa željom prenošenja iskustava koja bi zakonodavcima trebala pomoći u pronalaženju primjerenih rješenja.

DEFINICIJE:

U okviru knjižnične djelatnosti obvezni primjerak je određen kao zakonom normirana obveza pohranjivanja i trajnog čuvanja određenog broja publikacija svih vrsta tehničke izvedbe odnosno reprodukcije i na svim vrstama medija, bez obzira na način JAVNE distribucije.

Temeljne funkcije suvremenog OP su: izgradnja i trajna zaštita nacionalne zbirke dokumenata/ građe - prenositelja svekolikih informacija kao "nacionalne kulturne memorije"

(tzv. arhivska funkcija), osiguravanje dostupnosti građi i informacijama sadašnjim i budućim korisnicima (tzv. korisnička funkcija), bibliografska kontrola i dr.

Privilegiju i obvezu dobivanja OP određuje svaka država posebnim zakonskim propisima, koji definiraju temeljne odlike izabranog nacionalnog modela: osnovne funkcije i zadatke, obveze nakladnika/ izdavača, tiskara i drugih proizvođača građe s jedne i primalaca (knjižnica i/ili drugih sličnih ustanova) s druge strane, vrste i obuhvat građe (vrsta i broj primjeraka, cjelovitost odnosno selektivnost u odnosu na građu ili primaoca), ustanove (knjižnice) koje primaju OP, te njihovu međusobnu koordinaciju i osiguravanje nadzora, način financiranja (financiranje primjerka/ građe, distribucije, obrade, pohrane, korištenja i trajne zaštite) i dr.

1. OSNIVANJE OBVEZNOG PRIMJERKA.

Privilegija dobivanja obveznog primjerka Hrvatske ustanovljena je Gradskoj i sveučilišnoj knjižnici Osijek temeljem Rješenja o određivanju biblioteka na području NR Hrvatske kojima se raspoređuje obavezni primjerak štampanih stvari, koje je donio Savjet za kulturu i nauku NR Hrvatske na sjednici od 22. ožujka 1961. god., a u težnji poboljšanja dostupnosti publikacija na području čitave Republike.

Rješenjem je utvrđena obveza Nacionalne i sveučilišne biblioteke "da dostavlja od primljenih štampanih ili drugim grafičkim sredstvima umnoženih stvari (obavezni primjerak) po jedan primjerak Gradskoj knjižnici u Osijeku" (tadašnji naziv Gradske i sveučilišne knjižnice Osijek, op.a.). Građa se dostavljala Knjižnici na njen trošak, a ona je obvezna građu čuvati, te je može davati na "uporabu za naučni i stručni rad isključivo u prostorijama biblioteke".

Rješenje je utemeljeno na odredbama Zakona o bibliotekama iz 1960.-te godine, ponajprije na odredbama članka 56. kojim se predviđa dostava obveznog primjerka i drugim knjižnicama u Hrvatskoj osim NSB, te kojim se propisuje način njihovog određivanja.

Navedenim Zakonom postavljeni su ujedno i temelji zakonskog reguliranja i definiranja obveznog primjerka u NR/SR Hrvatskoj, koji su u svojim osnovnim postavkama: definiciji OP, opisu temeljnih funkcija i zadataka, te opsega i vrste građe zadržani do danas (us. Zakon o bibliotekama iz 1961., Zakon o bibliotekama iz 1964., Zakon o bibliotečnoj djelatnosti i bibliotekama iz 1973.). Obvezni primjerak je određen kao obveza tiskara, a ne nakladnika/ izdavača, dok je po vrstama građe ograničen na tiskanu građu na konvencionalnom mediju(knjiga, periodika, djelomično sitni tisak), a u potpunosti je izostavljena građa na drugim medijima (tek je Zakonom o bibliotečnoj djelatnosti i bibliotekama iz 1973.god. uvedena obveza dostavljanja gramofonskih ploča i snimljenih magnetofonskih vrpca, ali samo u odnosu na središnju republičku knjižnicu - NSB Zagreb).

Privilegiju dobivanja OP Knjižnica, dakle, dobiva kao javna NARODNA, ali ne i znanstvena knjižnica, iako je znanstveni karakter jedan od temeljnih preduvjeta pri odabiru (drugi važan preduvjet je javnost djelovanja). Knjižnica je ujedno, osim NSB Zagreb, jedina knjižnica kontinentalnog dijela Hrvatske, kojoj je osigurana ova povlastica/ obveza. Savjet za kulturu i nauku se u trenutku donošenja odluke rukovodio ocjenom da se u slučaju Gradske knjižnice Osijek radi o najvećoj i najznačajnijoj JAVNOJ narodnoj knjižnici šireg područja istočne Hrvatske, tj. regije Slavonije i Baranje, iako je u to vrijeme na navedenom području djelovalo više značajnih knjižnica, od kojih se po znanstvenim potencijalima i karakteristikama svojih fondova izdvajala knjižnica Muzeja Slavonije u Osijeku. Odluka Savjeta u korist Gradske knjižnice Osijek, a na štetu knjižnice Muzeja Slavonije najvjerojatnije je bila uvjetovana prosudbom da se u slučaju potonje nije radilo o JAVNOJ knjižnici u osnovnom značenju, nego o knjižnici u sastavu ustanove druge osnovne djelatnosti (muzejske), te knjižnici u čijim ukupnim fondovima pretežit dio građe ima prvenstveno

spomenički karakter, tj. svojstvo (pokretnog) spomenika kulture.

Gradska knjižnica Osijek primljena je, dakle, u obitelj "privilegiranih" knjižnica kao izuzetak i ovaj karakter zadržava do danas.

Upravo stoga, tj. zbog činjenice da se radilo o davanju najznačajnije povlastice/ obveze koju država povjerava nekoj knjižnici, knjižnici koja po svojim tadašnjim funkcijama i karakteristikama to u tom trenutku nije opravdavala, Knjižnici su pri formiranju OP osim unificiranih Zakonom i Rješenjem predviđenih uvjeta postavljeni i posebni: OP se treba formirati, razvijati i djelovati kao zasebna zbirka/ odjel sa svim elementima knjižnične djelatnosti, tj. kao knjižnica u knjižnici.

Formiranje OP pri Gradskoj knjižnici Osijek utemeljeno je, dakle, na dvije osnovne značajke:

1. narodnom karakteru djelatnosti knjižnice primaoca, tj. povlastica je dodijeljena narodnoj, a ne znanstvenoj knjižnici;
2. OP se formira i djeluje kao zasebna cjelina - "knjižnica u knjižnici".

Navedene značajke dugoročno će utjecati ne samo na djelovanje OP nego i djelovanje i razvoj Knjižnice u cjelini.

U svakom slučaju, formiranjem OP pri Gradskoj knjižnici Osijek udareni su temelji znanstvenoj funkciji Knjižnice i njenog postepenog prerastanja iz JAVNE NARODNE u JAVNU OPĆEZNANSTVENU knjižnicu.

Iako se datum osnivanja OP kao zasebnog odjela GKO s pravom uzima kao jedan od najznačajnijih trenutaka u povijesti Knjižnice, odsustvo zakonskih rješenja, odnosno njihova neadekvatnost u odnosu na pitanja njegovog financiranja, osiguravanja osnovnih infrastrukturnih pretpostavki djelovanja: prostora, opreme, kadrova, te programa zaštite, kao i brige za njihovo zadovoljavanje u skladu s rastom i razvojem zbirke pokazalo ne samo u slučaju GKO, nego i kod ostalih knjižnica kao izvor svekolikih problema i poteškoće ne samo u odnosu na normalno djelovanje i ostvarivanje zakonskih zadataka i funkcija OP, nego i kao sve veće opterećenje i kočnica nesmetanog djelovanja i razvoja knjižnice/a u cjelini.

Nepostojanje zakonom utvrđenog mehanizma financiranja OP, zastarjelost osnovnih postavki nacionalnog modela OP, te sveukupni razvoj na području tehnologije pohrane informacija i njihove reprodukcije pojavom novih medija predstavljat će tijekom vremena osnovne razloge zahtjevima za revizijom svih zakonskih odredbi u svezi s OP.

2. RAZVOJ I ZENIT - RAZDOBLJE 1961.-1975.

U razdoblju 1961. - 1975. god. OP se razvija kao zaseban odjel GKO unutar navedenih okvira uspostavljenih formiranjem. Organizacijski on se sve više pretvara u "knjižnicu u knjižnici" obuhvaćajući u svom djelovanju sve elemente knjižnične djelatnosti: nabavu, obradu, korištenje, pohranu i zaštitu, te trajno čuvanje.

Rastom, obogaćivanjem i razvojem fondova i njihovim profiliranjem, te sređivanjem zbirke OP postaje sve značajnija baza svekolikih, a naročito stručnih i znanstvenih informacija, pri čemu se kao fond od najveće vrijednosti unutar ukupnog fonda OP ističe zbirka domaće periodike. Korisnička funkcija, tj. mogućnost putem OP očitavanja i uvida u cjelovitost nacionalne tiskarske produkcije i cjelokupno bogatstvo različitih recentnih informacija postaje sve više primarna značajka zbirke.

Paralelno se sve više aktivira bogat i plodonosan proces međusobnih suodnosa, prožimanja i utjecaja između OP kao zasebnog odjela/ zbirke i ostalih fondova, odjela i službi Knjižnice, pri čemu je neposredni doprinos OP njihovom znanstvenom profiliranju od prvorazrednog značaja. OP direktno utječe na opće smjernice razvoja Knjižnice kao stalni poticaj njenom prerastanju u OPĆEZNANSTVENU JAVNU KNJIŽNICU.

Formiranjem OP i njegovim jačanjem, te bogaćenjem njegovih fondova kao relevantne zbirke stručnih i znanstvenih publikacija Knjižnici pristupaju nove kategorije korisnika s novim zahtjevima: stručni i znanstveni djelatnici svih profila, korisnici iz redova studenata, profesora i drugog stručnog i znanstvenog osoblja slavonskih visokih i viših škola.

Zenit OP kao razvojnog čimbenika Knjižnica ostvaruje osnivanjem Sveučilišta u Osijeku 1975. god., kada upravo zahvaljujući posjedovanju i primanju OP ona ulazi u njegov sastav kao suosnivač, preuzimajući i ulogu sveučilišne knjižnice.

Iako će se fondovi OP i nadalje obogaćivati novoprionovljenom građom, tijekom godina nagomilani problemi (financiranje, prostor, oprema, kadrovi i dr.) otežani neriješenim pitanjem financiranja dvojne funkcije knjižnice i naročito onemogućavanjem razvoja sveučilišne funkcije, dovode do postupne potpune konceptualne krize OP kako na unutrašnjoj (koncept "knjižnica u knjižnici"), tako i na vanjskoj (zakonodavni koncept) razini. Daljnji razvoj OP kao zasebne zbirke, ali i sustava u cjelini sve više postaje tipičnim očitovanjem djelovanja ZAKONA OPADAJUĆIH PRINOSA (ili ZAKONA SMANJENOG POVRATA) primijenjenog na suženi rakurs problematike OP: povećanje osnovne zbirke OP obrnuto je proporcionalno s općom efikasnošću i funkcionalnošću OP u smislu temeljnih zakonskih određenja, tj. njegove ARHIVSKE odnosno KORISNIČKE funkcije. Ova karakteristika ocrta opću sudbinu OP svih (znanstvenih/sveučilišnih) knjižnica u Hrvatskoj.

4. SUTON I AGONIJA - RAZDOBLJE 1975.-1995.

Kao što je već ranije istaknuto problemi koji će se vremenom pojaviti u okviru OP postojali su u zametku već pri dodjeli prava na OP kao posljedica primjene neodgovarajućeg i nedorečenog modela. U odnosu na formiranje zbirke oni su se ogledali u činjenici da je OP definiran kao TISKARSKI, a ne NAKLADNIČKI/ IZDAVAČKI, te je na taj način u startu znatno sadržajno oštećen, te da je on obuhvaćao pretežito tiskanu knjižnu građu, a ne i NBM i građu na drugim medijima. U odnosu na mogućnosti uspješnog zadovoljavanja temeljnih zakonskih zahtjeva i uvjeta (trajna pohrana i korištenje) problemi smještaja, obrade, zaštite i čuvanja građe, Zakonom nedefinirani s vremenom postaju Knjižnici (ali i drugim knjižnicama u Republici) nerješivim (osiguravanje potrebnog prostora, opreme, kadrova i financiranje već dugi niz godina nije obveza niti jednog subjekta - financijera redovnih programa Knjižnice).

Vremenom njima su se pridružili i novi:

- tijekom godina građa prinovljena putem OP je gubila na znanstvenoj i stručnoj aktualnosti i relevantnosti, dok je opterećenje efemernom građom postajalo sve veće,

- OP je naročito opterećen neselektivnim dostavljanjem periodike i sitnog tiska (usp. javna glasila u svim izdanjima, glasila raznih poduzeća, ustanova i si. bez obzira na mjesto njihovog djelovanja i dr.,

- djelujući u sklopu jedinstvene ustanove kao dva prožimajuća, ali i odvojena entiteta, sve više se uspostavlja odnos nesuglasja između OP kao zasebnog odjela, tj. njegovih osnovnih funkcija i zadataka, naraslih fondova i službi koje su se unutar njega profilirale s jedne strane i ukupne djelatnosti Knjižnice, tj. njenih odgovarajućih odjela i službi s druge strane. Fondove, ali i djelatnost OP u cjelini sve više karakterizira glomaznost, dupliranje odnosno preklapanje u odnosu na glavni fond, odjele i službe, naročito vidljivo u odnosu na najvredniji stručni i znanstveni korpus građe, neekonomičnost i nefunkcionalnost u odnosu na ukupnost stručnih funkcija i zadataka Knjižnice.

- dinamičnost razvoja Knjižnice u njenoj višestrukoj funkciji javne narodne i znanstvene/ sveučilišne, ali i matične knjižnice sve više sputavaju uski okviri koncepta OP kao "knjižnice u knjižnici".

Osiguravanje uvjeta koji će omogućiti dalji razvoj Knjižnice u skladu sa suvremenim

zahtjevima vlastite djelatnosti i potrebama okruženja uvjetovalo je korjeniti raskid i preoblikovanje postojećeg koncepta OP kako na planu unutrašnjeg modela, tako i vanjskog - zakonodavnog.

Unutrašnji model "knjižnice u knjižnici" dokinut je rasformiranjem OP kao zasebnog odjela uz zadržavanje cjelovitosti i intaktnosti zbirke: OP postaje vid nabave, pri čemu se u potpunosti poštuju zakonske obveze trajnog čuvanja i zaštite, te specifičnosti korištenja građe - građa se pohranjuje kao zasebna zbirka u zatvorenom spremištu s korištenjem isključivo u Studijskoj čitaonici; poslovi nabave, obrade, zaštite objedinjeni su u centralnim službama odnosno odjelima.

Zakonski koncept nažalost nastavlja svoju dugu agoniju.

5. PREMA NOVIM HORIZONTIMA - SMJERNICE ZA BUDUĆNOST

Pored navedenih problema neosporan je ogroman značaj OP kako za Knjižnicu, tako i za neposredno okruženje u kojem i za koje Knjižnica djeluje:

- OP omogućava pregled i korištenje cjelokupne nacionalne tiskarske produkcije na jednom mjestu, uštede u sredstvima za nabavu Knjižnice su nemjerljiva, naročito u pogledu nabave periodike, tj. stručnih i znanstvenih časopisa i druge literature,

- fond OP je nezaobilazna informacijska baza za sva znanstvena istraživanja i stručni rad na Sveučilištu Josipa Juraja Strossmayera u Osijeku, kao i izvan njega,
- putem OP osiguran je i efikasan dotok publikacija za zavičajnu zbirku i dr.

Ukidanje ili sužavanje ove povlastice prouzrokovalo bi nesagledive negativne posljedice Knjižnici, ali i cjelokupnom knjižnično-informacijskom sustavu Republike, naročito u odnosu na:

- programe UAP što bi rezultiralo značajnom informacijskom blokadom u pojedinim sredinama,

- znanstveno-istraživački i stručni rad na Sveučilištu, kao i drugim ustanovama i institucijama,

- pravo na informacije kao jedno od temeljnih demokratskih prava.

U sklopu izrečenog očita je potreba korjenite promjene zakonskog modela i određenja OP, te njegovog redefiniranja u sklopu cjelovite državne strategije razvoja knjižničarstva, tj. ukupnih funkcija i zadataka jedinstvenog knjižnično-informacijskog sustava Hrvatske.

Budući zakonski model morao bi se prvenstveno odrediti prema slijedećim pitanjima:

- definiranje primarnih (arhivskih i korisničkih) i sekundarnih (bibliografska i dr.) funkcija i zadataka OP i njihove karakteristike kako u odnosu na pojedine vrste građe, tako i na knjižnice obuhvaćene privilegijom primanja OP (cjelovitost i selektivnost),

- definiranje vrste građe na koju se odnosi zakon o obveznom primjerku i cjelovitosti njenog dostavljanja (građa na svim medijima; izdavački/ nakladnički OP);

- značaj OP u sklopu nacionalne strategije međuknjižnične posudbe (tuzemne i inozemne);

- dostava građe u izvornom obliku ili na suvremenim medijima pohrane (npr. periodika na mikrofilmu ili CD-ROMu; selektivnost);

- definiranje sustava financiranja OP: potreban prostor, oprema, kadrovi, program zaštite i dr. (državna, županijska i lokalna razina);

- pitanja zaštite postojeće i buduće građe u sklopu nacionalnog programa zaštite

spomeničkih knjižnih fondova (radionice primarne zaštite),

- odnos sustava OP i knjižnica s posebnim funkcijama u sklopu cjelovitog knjižnično-informacijskog sustava Hrvatske (matične županijske knjižnice, matične znanstvene/sveučilišne knjižnice, matične knjižnice pojedinih znanstvenih područja), tj. mogućnosti proširenja broja knjižnica koje primaju OP.

LITERATURA:

1. Hergešić, Branka. *Obavezni primjerak : povlastica ili dužnost. II* Vjesnik bibliotekara Hrvatske 12 (1966), 1, 97-107.
2. Rješenje o utvrđivanju biblioteka na području NR Hrvatske kojima se raspoređuje obavezni primjerak štampanih stvari. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 7 (1961), 3-4, 255.
3. Zakon o bibliotekama. // Narodne novine (49/1960).
4. Zakon o bibliotekama (pročišćen tekst). // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 10 (1964), 3-4, 146-152.
5. Zakon o bibliotečnoj djelatnosti i bibliotekama. // Narodne novine (25/1973).

Dragutin Katalenac

FROM THE PRIVILEGE OF OWNERSHIP TO THE OBLIGATION OF ACCESSIBILITY: the deposit copy of The City and University Library Osijek - 1961.-1996.

SUMMARY

The aim of the work is to imply on the example of the deposit copy (OP) of the City and University Library Osijek the open questions, problems and difficulties of this exceptional important part of the librarianship through the critical survey of its beginnings and development from the time of establishment in 1961 as a statutory privilege and obligation given to a PUBLIC library to nowadays as well as through the survey of the comprehensive influence of the deposit copy on the basic functions and tasks of the same library, which resulted into its gradual developing in the most important GENERAL SCIENTIFIC public library of the East-Croatia.

Considering the problems of the deposit copy within one particular library of the general scientific type with double function (public and university) and showing them as the paradigmatical example to all (scientific/ university) libraries which get the deposit copy it is pointed in this work at the untenableness of the existing statutory concept and the necessity of its radical changes with the aim to give the experience which should help the legislators to find the adequate solutions.

VON DEM PRIVILEG DES BESITZTUMS BIS ZUR PFLICHT DER ZUGÄNGLICHKEIT: das Pflichtexemplar der Stadt- und Univaersitätsbibliothek Osijekek" - 1961-1996

ZUSAMMENFASSUNG

Die Absicht des Werkes ist, auf dem Beispiel des Pflichtexemplars (OP) der Stadt- und Universitätsbibliothek Osijek auf die offenen Fragen, Probleme und Schwierigkeiten dieses besonders wichtigen Teils der Bibliothekstätigkeit durch die kritische Darstellung seines Entstehens und seiner Entwicklung seit der Zeit der Gründung in 1961, als gesetzliches Privileg und gesetzliche Pflicht einer VOLKSbibliothek gegeben, bis zu heutzutage, sowie durch die Darstellung gesamten Einflusses des Pflichtexemplars auf grundsätzliche Funktionen und Aufgaben eigener Bibliothek hinzuweisen, die mit ihrer stufenartigen Verwandlung in die bedeutendste ALLWISSENSCHAFTLICHE öffentliche Bibliothek des östlichen Kroatien resultiert hat.

Die Probleme des Pflichtexemplars (OP) im Rahmen einer Bibliothek allwissenschaftlichen Typs zweifacher Funktionen (Volks- und Universitätsbibliothek) betrachtend und sie als paradigmatisches Beispiel allen (wissenschaftlichen/ Universitäts-) Bibliotheken stellend, die Pflichtexemplar erhalten, wird im Werk auf das Unaushalten des bestehenden Gesetzkonzeptes und die Notwendigkeit seiner radikalen Veränderung hingewiesen mit dem Wunsch, die Erfahrungen zu übertragen, die den Gesetzgebern Hilfe leisten sollte, entsprechende Lösungen zu finden.